

<https://doi.org/10.15407/fd2023.03.159>
УДК 130.2

Данієлла БІЛОГРИВА, студентка IV курсу факультету історії і філософії,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
65082, Одеса, вул. Дворянська, 2
danabelahry541@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9950-4193>

САТИРА ТА ЇЇ МЕТАМОРФОЗИ У ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ

У статті розглянуто питання дослідження сатири у філософії. При вивченні наукових джерел було виявлено, що сатира в царині української філософії та філософії англomовного зарубіжжя є малорозробленою темою. Про актуальність філософського осмислення сатири свідчать, наприклад, праці останніх п'яти-шести років таких філософів, як Д. Абрагамс та Д. Деклерк, котрі вторять думці К.В. Менделла стосовно тісного зв'язку сатири з філософією. У створеній на початку XX ст. праці «Сатира як популярна філософія» (“Satire as Popular Philosophy”) Менделл довів, що антична сатира була різновидом філософії. Водночас потребує з'ясування питання першості щодо появи жанру сатира в період Античності: чи то у давньоримському, чи то у давньогрецькому мистецтві. Тож за мету статті взято розв'язання низки пов'язаних із цим питань, а саме: де попередньо — у Давньому Римі чи в Давній Греції — з'явилася сатира як жанр; чому він (жанр) дістав таку назву і які метаморфози відбувалися з ним за часів Античності. Одним із головних джерел історії сатири став твір Арістотеля «Поетика», де описано ямбічну (жартівливу) та сатирівську поезію. За Арістотелем, характер сатирівської поезії зазнав метаморфоз від «танцювального» тетраметру до притаманного глузливій поезії ямбічного метру. У зв'язку з цим основна частина роботи присвячена доведенню того, що сатирівська поезія отримала свою назву від міфологічних козлоподібних сатирів, і якщо виконавцями ямбів (глузливих пісень та віршів) могли бути звичайні люди, то виконавцями сатирівських віршів — тільки міфологічні козлоподібні сатири. У результаті дослідження виявлено, що початково жанр із назвою «сатира» мав віршовану форму і був запозиченим давньоримськими поетами у давньогрецьких митців. Перейнятий вид сатири одержав назву «сатура», що у перекладі з латини означає «суміш» прозової та віршованої форм подання твору.

Ключові слова: сатира, філософія, метаморфози, Давній Рим, сатура, Давня Греція, ямби, сатир, стійки.

Цитування: Білогрива, Д. (2023) Сатира та її метаморфози у період Античності. *Філософська думка*, 3, 159—172. <https://doi.org/10.15407/fd2023.03.159>

В українському полі філософських досліджень знайти наукову літературу, присвячену безпосередньо темі зв'язку сатири і філософії, на даний момент є доволі складним завданням, бо немає: ані матеріалів у фахових виданнях України, ані у великих одноосібних творах дослідників філософії. Навіть у такому збірнику праць з *філософії і філології*, як «Дόξα / Докса», напрямом якого є дослідження у сфері сміху (комічного) і якому присвячено принаймні дев'ять випусків наукового журналу, не було виявлено матеріалів, де сатира у філософському полі виступала б об'єктом дослідження.

У філософії англomовного зарубіжжя доведення доцільності проблематики вивчення становить основу і взято за мету кількох дисертаційних робіт останніх п'яти-шести років.

Зокрема, у дисертації на здобуття ступені доктора філософії у 2017 р. з теми «Філософія сатири. Критика. Розвага. Терапія» («A Philosophy of Satire. Critique, Entertainment, Therapy»), Дитера Деклерка. В підсумковій частині зазначеної праці для своєрідної актуалізації вивчення сатири у філософському напрямкові необхідність позначено так: «Хоча сатира має бути доповнена подальшим дослідженням, вона може доповнити філософію чи журналістське розслідування, стисло охоплюючи суть складної проблеми або висвітлюючи зв'язки, які раніше не визнавалися» (Declercq, 2017). У дисертації під назвою «Філософський підхід до сатири та гумору в соціальному контексті» («A philosophical approach to satire and humour in social context») так само на здобуття ступеня доктора філософії у 2020 р., канадець з Торонто, Деніел Абрагамс відзначив, що: «Про сатиру в царині аналітичної філософії написано дуже мало, і те, що існує, не займається питанням про те, що таке сатира» (Abrahams, 2020).

У статті доктора філософії Кларенса Вітлі Менделла, надрукованій у 1920 р. з примітною назвою «Сатира як популярна філософія» («Satire as Popular Philosophy»), що слугувала одним із джерел дисертації Д. Деклерка, містяться детальний розгляд і доведення присутності сатири як філософського осмислення ще за часів Античності у творах відомих митців. Менделл зазначив: «Отже, що стосується доказів, які слід почерпнути зі ставлення до роду самих сатириків та інших античних письменників, а також щодо змісту та форми самої сатири, то тип літературного твору, який удосконалив Горацій і який він приписує винаходу Луцилія, здається, є метричним нащадком популярного філософського есея» (Mendell, 1920).

З огляду на зазначене, вивчення сатири у філософському спрямуванні є дійсно актуальним. І попри різні назви та відмінності у розробках поставленого питання, спільною метою вище названих науковців було дослідження сутності сатири у контексті історії філософії. Бо як писав К.В. Менделл: «Якщо на даний момент припустити, що сатира є популярним викладом практичної філософії, проблема полягає в тому, щоб з'ясувати, звідки вона прийшла і як була розроблена» (Mendell, 1920).

У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» (2001 р.) вказано: «В рим. л-рі походження С. пов'язане з іменем Еннія, який біля

200 р. до н.е. уклав збірку мішаних віршів для розваги і повчання, що були написані різними метрами і відзначалися різноманітним змістом. Цій зб. він дав назву “Сатири”, вкладаючи в неї значення «суміш». *Справжнім засновником С. в суч. значенні терміна був рим. поет Луцілій*» (Рихло, 2001).

«Римляни (Квінтіліан: *Satira quidem tota nostra est*, тобто “сатира повністю наша”) вважали, що *С. зародилася в Давньому Римі*», — визначено у «Літературознавча енциклопедія» (2007 р.) (Ковалів, 2007).

Водночас існують наступні енциклопедичні відомості, що знаходячись в одному першоджерелі, суперечать одні одним. У «Лексикон загального та порівняльного літературознавства» (2001 р.) відзначено: «Хоча історики л-ри вважають С. суто суч. явищем., її *генезу можна простежити вже в давн-грец. л-рі*» (Рихло, 2001).

А у «Літературознавчій енциклопедії» (2007 р.) читаємо, що: «Її походження пов’язують із давніми культовими ритуалами висміювання та лихослів’я, які використовували, наприклад, *давньогрецькі жінки під час феосмофорій та ін. свят із властивим їм обрядовим глузуванням*», «*На святі Деметри та її дочки Персефони співали сатиричні пісні...*» (Ковалів, 2007).

Згідно з уривками, і у Давній Греції використовували сатиричне, і у Давньому Римі. Але навіть з раніше наведеного опису не ясно: де ж раніше з’явився літературний жанр висміювання, що отримав назву «сатира».

Ще одним внеском у неясність виступають такі слова К.В. Менделла: «На початку ХХ століття до Різдва Христового в Римі вже існував дещо грубий тип літератури, який *представляв у метричній формі популяризовану філософію Стоя, що відповідає прозовим есеям Меніпа*» (Mendell, 1920). Як відомо:

- Стоя (грец. *στοά*) — портик в Афінах, де збиралися стоїки; є однією з основних філософських течій доби Еллінізму (Нестеренко, 2002);
- Меніпп є вихідцем з міста Гадара (Ковалів, 2008), що у елліністичний період був центром грецької культури (Росса, 2008).

А врешті твердження Менделла, що: «Цей тип літератури *був прийнятий Луцилієм*» (Mendell, 1920) загалом перекреслює слова Марка Фабія Квінтіліана, котрий у книзі Х-й, главі 1-й, тексті 93-му зазначив: «*Satira quidem tota nostra est*», тобто «сатира повністю наша», додавши, що: «Першим із наших поетів, який здобув славу в цьому плані, був Луцилій» (Quintilian, 1922).

Отже, проблема походження сатири все ще є злободенною.

Відтак стаття «Сатира та її метаморфози у період Античності» містить дві проблематики: перша з них — це недостатня розробка теми сатири у спрямуванні філософії, і, відповідно, недостатня кількість наукової літератури в цьому спрямуванні; а друга — це наявність двох суперечливих теорій, одна з яких засвідчує, що сатира виникла у Давньому Римі, а інша — що сатира є різновидом філософії Давньої Греції.

І якщо на вирішення першої проблеми суттєво посприяти навряд чи можливо в теперішній час, бо навіть написання цієї статті не здатне заповнити

собою існуючу прогалину; то ось вирішення другої проблеми — самопливом розв'язує суперечність, знаходячи єдину можливу відповідь.

Виходячи з цього, метою статті і є дослідження того, яка з двох теорій є істинною, що визначатиме, де раніше в Античному світі, у Давній Греції чи Римі з'явився жанр під назвою «сатира»; чому даний жанр отримав таку назву і які метаморфози відбувались із сатирою за часів Античності, конкретного періоду в історії давньої Європи.

Слід пояснити, чому у меті стосовно жанру сатири використано формулювання «раніше з'явився» замість «походить з». Задля того, аби остаточно стверджувати, що жанр сатири походить з тої чи іншої країни Давнього світу, з погляду об'єктивної оцінки необхідно досліджувати не тільки період Античності, що охоплює конкретний проміжок історії та певний регіон Європи, а намагатись охопити це питання ширше, розглянувши інші періоди та місцевості, чого в цій статті не передбачається. Відповідно до наукової та етичної позиції авторки при підтвердженні однієї з двох теорій не буде слухним стверджувати, що знайдено саме походження як справжня приналежність або первинне утворення, оскільки отримане не становитиме об'єктивний висновок. Так, розглядаючи окреслене питання, дослідниця має право тільки на посвідчення (доказ правдивості) однієї та спростування іншої з двох теорій на першість у появі саме в Античності. Адже перша поява жанру сатири в одній з двох культурних ареалів має пояснити хід появи сатири в іншій, а також відмінності, які утворилися із перенесенням або, краще сказати, з наслідуванням жанру, що і стало приводом для визначення саме такої мети й розгляду метаморфоз сатири.

До речі, поняття «метаморфози» загалом використовується у значенні «трансформація», а саме «перетворення; перевтілення» (Liddell, 1940).

Хоча радше метаморфоз (грец. μεταμόρφωσις) перекладається як і міжформа, і післявид, і між-вид, -вигляд або післявид, -вигляд. Бо μετά означає «посеред; серед; між, з, після», за етимологічним словником грецької мови авторства Бікса (Beeks, 2009). Слово μορφή — «форма, вид, стан, мода, вигляд», за словником давньогрецької мови Лідделла та Скотта (Liddell, 1940). А σις — «закінчення, що додається до основи дієслова для створення іменників дії, результату або процесу», за підручником з грецької граматики Герберта Віра Сміта (ім'я вказане повністю, бо у статті представлена ще одна особа з подібним прізвиськом) (Smyth, 1920).

Тобто слово «метаморфоз(-и)», що є складником мети статті, тут застосовано у значенні міжформи та післявиду, які могла набувати сатира протягом змін за період Античності, що безпосередньо пов'язана з історією Давніх Греції та Риму.

Зважаючи на усі ці положення, жанр сатири є теж рівноцінним напрямком для вивчення з боку філософії й несе користь з огляду на той внесок, який надає виявлення її справжньої історії.

Тим паче, якщо одночасно існує дві протилежні думки щодо першості (бо давньогрецька виключає давньоримську і навпаки) появи жанру сатири в давніх середземноморських країнах.

Беручи це до уваги, варто дослідити обидві: задля того, щоб порівняти докази, що доводять істинність тої або іншої сторони.

Сатира у Давньому Римі

І розпочавши з дослідження теорії про давньоримське походження сатири, слід відзначити, що «насправді йшлося про відмінне явище — сатуру» (Ковалів, 2007). Про сатуру відомо таке: «Сатира — жанр, невеликий за обсягом твір давньоримського письменства, збірник лаконічних різних за змістом і формою віршових та прозових творів...<>... Запроваджений Невієм (II ст. до н. е., збереглося два невеликі фрагменти у формі діалогу) як переосмислення елліністичних ямбів Каллімаха. Жанр розвивали Енній (суперечка смерті та життя), Пакувій, Персій. Вони зверталися до розмовно-побутового діалогу, в якому автор виконує роль мовця, спонукає до бесіди персонажів...<>... [вони, автори] вдавалися до полеміки, до заперечення абсурдної дійсності, несумісної з ідеалом добродійного минулого *virtus*» (Ковалів, 2007).

Порівнюючи видно, що і сатира, і сатура — жанри досить схожі, враховуючи, що у сатурі поети прагнули «до заперечення абсурдної дійсності, несумісної з ідеалом добродійного», й у сатурі митець протиставляє абсурдну дійсність ідеалу «як вищій реальності» (Ковалів, 2007).

До того ж, помітна морфологічна подібність двох понять наводить на думку про їх зв'язок. Власне, у деяких словниках є пояснення, за яким слово *satira* походить від лат. *satura*, що перекладають як «суміш» (Ковалів, 2007; Нога, 2015; Рихло, 2001).

Задля пояснення сумішшю чого у латинській мові виступає сатура, наведено наступні види використання слова: «Термін *satura* застосовувався до статуту з окремими положеннями, законопроекту з “вершниками” (Fest. 314M; Gloss. Philox.); до свого роду віршованого трактування різних тем (Paulus, уривок. 315 M); до змішування прози та вірша (Quint. x. 1, 95); до суміші сусшеного винограду, перлової крупи і горіхів, що збризкують вином (мульсум); до різновиду ковбаси (Varro ap. Diom. p. 486 K); і до страви з різних видів фруктів, запропонованих Церері (Акро, на Hor. S. 1.1)» (Smith, 1850).

Виділивши опорні точки в доказі першої, римської теорії щодо сатири, їх зміст виражений в таких положеннях:

- слово *satira* (від лат. *satura*) має римське походження та низку застосовань у латинській мові;
- жанр сатира походить від римського жанру сатури, що є змішуванням, поєднанням вірша та прози, суть якої полягає у запереченні, висміюванні, нищівній критиці несумісного з ідеалом;
- сатуру як жанр винайшов давньоримський поет, й, крім того, у жанрі сатури-сатири творила певна кількість давньоримських поетів.

І все ж таки К.В. Менделл зазначив, що: «Луцилій не обмежувався традиційними сюжетами, які він *успадкував* разом із засобами вираження. Він використовував *метричний есей*, який було розроблено для дидактичних

цілей *філософа-стойка*» (Mendell, 1920). Власне, як відомо з історії, стоїчні ідеї було перенесено грецькими представниками цього напрямку до Риму. Тоді не важко уявити, що і сатира могла бути так само перенесеною.

А зважаючи на твердження, де *сатура є «переосмислення елліністичних ямбів»* (Ковалів, 2007), наведені три положення на користь римської теорії відтак потребують додаткових пояснень. Бо цю трійку аргументів вже піддає сумніву навіть два слова останнього виречення про запроваджене Невієм.

Перше, це поняття переосмислення, тобто переусвідомлення, переосягання зі значенням «наово», «по-іншому»: переосмислення елліністичних ямбів — це інакше осмислення, а отже виходить, що сатура — жанр, який є інакшим осмисленням елліністичних ямбів.

Друге, елліністичні ямби — явище давньогрецьке (елліни є самоназвою греків) на противагу сатурі, що ніби є суто римським явищем.

У зв'язку з цим, якщо побудувати ланцюжок послідовностей, виходить так: елліністичні ямби → римська сатура → сатира.

Сатира у Давній Греції

Отже, друга теорія щодо сатири полягає у тому, що сатира як жанр раніше за Рим з'явилася в Елладі, тобто у Давній Греції. Відповідно, якщо сатура-сатира — це суміш віршу та прози і це є переінакшення елліністичних ямбів, варто розглянути докладніше останні.

Про елліністичні ямби зокрема Арістотель повідомляв: «Тоді ж виник у поетів і відповідний ямбічний розмір, — він і тепер зветься *ямбічним (глузливим)*, бо у віршах, складених цим розміром, вони один з одного глузували. Так, одні із стародавніх поетів стали творцями героїчних поем, а інші — ямбів» (Арістотель, 1964).

Варто уточнити, що в цьому контексті ямби виступають у двох значеннях:

- 1) як вірші глузливого змісту;
- 2) як побудова (розмір) цих самих віршів.

Якщо ямби є вірші глузливого змісту, а сатура-сатира є її переосмисленням, переінакшенням, то, вочевидь, головне явище, що їх об'єднує — це висміювання.

Тепер доцільно звернути увагу на вид ямбів. За словами Арістотеля: «...коли розвинувся діалог, то сама його природа винайшла властивий йому розмір, бо з усіх метрів *ямбічний найбільше наближається до розмови*» (Арістотель, 1964). Подібне прагнення до розмови та діалогу у віршах було помітним у попередньо наведених текстах про римські сатури, де поети «зверталися до розмовно-побутового діалогу, в якому автор виконує роль мовця, спонукає до бесіди персонажів» (Ковалів, 2007).

Розкриваючи зміст зазначеного, окрім думки про «переосмислення», і ямб, і сатура створені як вид висміювання у вигляді розмови та діалогу. Цей умовивід наводить на можливе припущення, що сатура, дійсно, з'явилася пізніше ямба та жанрово походить від нього.

Однак, якщо першу думку про римське походження сатири можна було довести на підставі подібності, як жанрової, так і етимологічної, то у другій думці про стосунок сатири до давньогрецької літератури жанрове доведення не має достатніх підстав, а етимологічний зв'язок ямба і сатири, або сатури — не є помітним.

Проте ямбові вірші мають зв'язок з іншим явищем: «З невеликих сюжетів та жартівливого способу вислову, внаслідок перетворень сатирівського дійства, уже пізніше виникла велична трагедія, і розмір її з хорейчного тетраметра змінився на ямбічний триметр. Спершу користувалися *тетраметром* тому, що *поезія була сатирівською* і мала переважно *танцювальний характер*; а коли розвинувся діалог, то сама його природа винайшла властивий йому розмір, бо з усіх метрів ямбічний найбільше наближається до розмови», — писав Арістотель (Арістотель, 1964).

Тобто ямб пов'язаний з такими поняттями, як «сатирівське дійство» та «сатирівська поезія». Оскільки діалог передбачає розмову, то перетворення та прагнення до створення діалогу у сатирівських дійствах та сатирівській поезії зумовили появу ямбічного розміру.

У коментарях до згаданого українського видання «Арістотель. Поетика», професор Йосип Устимович Кобів писав, що: «Сатирівське дійство, тобто сатирівська драма, — комічна п'єса на міфологічний сюжет, в якій виступав хор, що складався з сатирів — демонів плодючості, яких античні греки уявляли собі як напівлюдей-напівкозлів» (Кобів, 1967).

У підручнику з античної літератури авторства Пашенків сказано: «Першим автором драм сатирів називають пелопоннеського драматурга Пратіна (VI ст. до н. е)» (Пашенко, 2001). Німецький філолог та критик XIX ст. Іммануель Беккер вказував, що Пратинас походив з міста Фліунт (Пелопоннес, півостр. Греції) (Bekker, 1854). Про нього та його сина іще давньогрецький письменник Павсаній писав наступне: «Арістій і його батько Пратінас створили сатиричні п'єси, популярніші за будь-які, крім п'єс Есхіла» (Pausanias, 1918).

Між іншим, за твердженням польського професора, історика та теоретика літератури Гжегожа Юзефа Газди: «Сатирівська драма, так само як трагедія, виводиться з *дифірамбу* — пісні культової, співаної на честь Діоніса» (Gazda, 2012). І підтверджує це уривок з іншого джерела: «*сатири співали на честь Діоніса похвальні гімни — дифірамби*» (Пашенко, 2001).

За свідченнями давньогрецького історика Геродота, творцем дифірамба вважається поет Аріон з міста Метимни (о. Лесбос, Греція): «він перший серед людей, яких ми знаємо, склав дифірамб і так назвав його і прославився в Коринфі» (Геродот, 1993; Smith, 1850).

Хоча український мовознавець А.О. Білецький у примітках до першої книги Геродота зазначав: «Слово “дифірамб” зустрічається вже у віршах Архілоха, але Аріон жив наприкінці VII ст. до н. е., отже, пізніше від Архілоха. Можливо Аріон удосконалив дифірамб, поділивши його на строфи та антистрофи» (Білецький, 1993).

Зважаючи на досліджене, дифірамбічна пісня дійсно передувала появі сатирівських драм, про що свідчать принаймні вказані проміжки часу: творець сатирівської драми жив у VI ст. до н. е., коли слово «дифірамб» використовується до VII ст. до н. е., тобто більш ніж на століття раніше.

Саме ж слово «дифірамб» (грец. διθύραμβος — від διθύρρα + ἄμβος) означає «злука двох ямбічних стоп» (Liddell, 1940). Отже, дифірамби — це є різновид ямбів. А ямби — це є вірші глузливого смислу.

Тож сатири співали вихвальні гімни подвійного ямба. Причина, за якої сатири були учасниками свята Діоніса, — цапоподібні демони родючості є супутниками божества (Пашенко, 2001). Так «...сатири почали грати, створюючи своєрідну драму (“дійство”), що швидко стала традиційною для Діонісових свят» (Пашенко, 2001). І це є відповіддю на питання що є сатирівські дійства.

Щодо сатирівської поезії: оскільки вірші глузливого змісту називалися ямби, а подвійні ямби (тобто дифірамби) співали сатири, — виходить, *такі вірші й така поезія, виконавцями якої були сатири, саме тому звалася сатирівською. І це є відповіддю на питання що є сатирівська поезія.*

Сатира і сатура

З цього випливає, що римський жанр сатура, будучи переінакшенням, одночасно є похідним сатирівського ямбу. Посилаючись на попереднє дослідження з приводу того, що жанри сатира і сатура є одним явищем, й виходячи з того, що сатура як жанр повторює зміст того, що робили сатири, а саме висміювання вад певних людей та глузування, можна зробити висновок, що римський жанр сатура, насправді ж, був перейнятим римлянами та зробленим своїм надбанням.

Цей умовивід підтверджує англійський лексикограф, сер Вільям Сміт, викладач грецької та латинської мов, відмітивши: «Чимало сучасних вчених поставили під сумнів саме існування ранньої драматичної сатури і, разом із Лео та Гендриксоном, вважали її простою вигадкою Лівія в його спробі побудувати для римської літератури те, чого він навчився від Арістотеля (“Поетика”）」 (Smith, 1850).

Запозичили ж римляни жанр сатури, а точніше сатири, з сатирівських поезій, пісень та загалом дійств. Надалі ж «сатура, витіснена фабулою Ателлана та звичайною драмою, перейшла в галузь поезії, відому як літературна сатира» (Smith, 1850).

Пізніше за сучасників Сміта, варто нагадати, К.В. Менделл засвідчував: «Цей тип літератури був *прийнятий* Луцилієм» (Mendell, 1920). Адже, як вже зазначалося: «На початку другого століття до Різдва Христового в Римі вже існував дещо грубий тип літератури, який представляв у метричній формі популяризовану філософію Стоя, що відповідає прозовим есеєм Меніппа» (Mendell, 1920). Відповідно, сатира, за цим уривком, є філософією грецьких мислителів.

Сатира від сатирів

Оскільки сатира є жанром висміювання, сміху, веселощів, а сатири (від яких з’явилася сатир. драма) символізують веселе життя (Онацький, 1964), в цьому випадку й етимологічний, й смисловий зміст між поняттями сатира та сатир

полягає у тому, що слово «сатира» справді походить від слова «сатир». Отже, все, що є «сатирівське» — виступає присвійно-відносним прикметником. Присвійний прикметник виражає приналежність, в цьому випадку — приналежність сатирам; а відносний прикметник — виражає ознаку предмета за його відношенням до інших предметів, дій, обставин (Караман, 2011). Тобто «сатирівське» — належить та відноситься до сатирів.

З огляду на це, тепер варто уточнити, в якому ж значенні було використано словосполучення «сатиричні пісні», які співали на святах Деметри та Персефони, та чи брали в ньому участь сатири.

Свято на честь Деметри та її доньки Персефони мало назву «тесмофорії». «На святі Тесмофорій лише жінки брали участь» (Білецький, 1993), «...жінки збирались у визначеному місці і разом ішли до Галімуту, обмінюючись по дорозі жартами й витівками» (Козовик, 1989). «Ямби як наші смішліві поеми походять звідти» (Burkert, 2012).

Згідно з наведеними даними, сатирівські пісні, у значенні пісні сатирів, не могли співати на святах Деметри та Персефони, адже у тесмофоріях були відсутні цапоподібні персонажі.

І поясненням того, чому ці пісні були названі «сатиричними» є вживання слова «сатира» у сучасних текстах «Літературознавчої енциклопедії: у 2 т.» (2007 р), «Шевченківської енциклопедії: в 6 т.» (2015 р. та у «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» (2001 р.) у двох смислах:

- 1) сатира — як літературний жанр (на основі розгляду на початку статті);
- 2) сатира — як гостре висміювання загалом та нищівної критики (на основі 3-х попередніх цитат).

Звідси, з раніше наведеного витягу енциклопедії зрозуміло, що словосполучення «сатиричні пісні» в контексті свят Деметри та Персефони тут згадано у значенні глузливі, бо у цих святах не брали участь сатири.

Натомість сатирівські пісні, як зазначалося в цій роботі, пов'язані з ямбічною поезією. Хоча ямби, за словами Арістотеля, були просто глузливими віршами, чому їх співали і жінки на святі Деметри, і сатири під час Діонісових свят. Зважаючи на те, що такі вірші використовувались у різних заходах, присвячених зокрема двом різним божествам, стає зрозумілим, що це є загальна назва розважальних ритмічних творів.

Відповідно, замість слова «сатира» у значенні «глузування, насмішка» вірніше вживати слово «ямб»: тому глузливі пісні мають зватися не сатиричними, а ямбічними.

Адже з доведеного слідує: *вживання поняття «сатиричні пісні», «сатиричні риси» тощо у контекстах, які не стосуються напівцапоподібних створінь та їх діяльності — є не вірними з точки зору первинного смислу поняття, яке стосується безпосередньо персонажів давньогрецької міфології.*

Коли ж «сатиричні пісні» вживають у такому контексті, коли у виконанні пісень та у дійствах беруть участь сатир або сатири, це значення є цілком відповідним назві: сатирівське, тому що має стосунок до сатирів.

Висновки

Тож ось яких висновків можна дійти.

Підбиваючи підсумки у питанні, чи було досягнуто мети у дослідженні того, де ж раніше у Давній Греції або Давньому Римі з'явився жанр під назвою «сатира» і чому цей жанр отримав саме таку назву, зрозуміло таке:

- жанр сатира з'явився у Давній Греції раніше ніж у Давньому Римі;
- назва жанру сатира пов'язана з глузливими діями сатирів, що охоплювали в собі і спів, і танці, а разом — дієства, із включенням розмови та діалогу.

Варто нагадати і причини, за яких у тексті й у висновкові стосовно до сатири як жанру використано формулювання «з'явився раніше» замість «походить з». Суть першої причини полягає в тому, що на меті було дослідження лише періоду Античності, що не може дати об'єктивного висновку щодо пошуку походження, адже для об'єктивності слід досліджувати більш широкий спектр періодів та країн Давнього світу.

Друга ж причина тільки підкріплює першу, бо спирається на одержані висновки: оскільки слово «сатира» утворено зі слова «сатир», задля того, аби запевняти, що жанр сатира і слово «сатир» беруть початок з давньогрецької мови, треба дослідити та довести, що слово «сатир» має таку етимологію. Проте дослідження етимології слова «сатир» не становить мету цієї роботи, хоча є приводом для подальшого розроблення такої теми. Поки ж, з впевненістю можна стверджувати лише те, що сатира з'явилася раніше саме в Елладі, а доведення цього і становило мету статті.

Тож, вертаючись до мети статті й узагальнюючи все наведене, наочною є наступна схема метаморфоз, тобто у перекладі з грец. міжформ — проміжних видів поняття сатира за період Античності:

→ від давньогрецького поняття сатир (веселий, глузує) → сатир. поезія = тетраметр (веселий, танцювальний характер).

Змінивши розмір сатирівської поезії на ямбічний, утворено:

→ від сатир. поезія = ямб (глузливий поетичний стовп, наближений до розмови та діалогу) → дифірамб;

→ від дифірамб (злука двох ямбічних стоп) → хор сатирів, що співає дифірамби;

→ від хор сатирів, що співає дифірамби, жваво танцює → сатир. дієства;

→ від сатир. дієства: комічна п'єса, хор сатирів та їхній спів ямбів (пісень з глузливим змістом та розмовою-діалогом) → розмова-діалог: віршований та прозовий;

→ розмова-діалог: віршовий та прозовий → римська сатура;

→ римська сатура: глузливі вірші та проза, що містять розмову та діалог.

У римській сатурі вже не використовувались образи цапоподібних сатирів, що кепкують та викривають чийсь вади. Замість них це робили самі поети, не граючи в буквальному значенні роль сатира як давньогрецький актор, втім взявши на себе розважальні дії сатирів, а саме висміювати недос-

конале. Тобто римські поети у своїх творах порушили причетність сатирів до сатири. Водночас відмовившись від зв'язку з давньогрецькою міфологією, у давньоримській сатурі поєдналися два види подання жартівливого та кепкувального змісту, зокрема віршовано та прозово.

Отже, за часів Античності у двох культурах, Давній Греції та Давньому Римі, існували два види жанру сатира: та, що має зв'язок з назвою сатирів, більш рання давньогрецька — ямбічна-поетична (насмішлива-віршована); і більш пізня римська — звана як сатура-суміш прози та віршу. І хоча перший нині є менш уславленим жанром саме під назвою «сатира» в історії Еллади, обидва види стали відомі врешті у двох царинах — філософії та літератури.

Зазначене може бути певним поясненням того, чому в теперішній час існує декотра плутанина із визначенням того, що є сатира, де у Європі вона раніше з'явилась з такою назвою і про що вона була. Втім, як стверджував Мендел щодо її ролі навіть у римській літературі: «За змістом вона [сатира] знову стала популярним філософським есеєм; за формою вона отримала від Горація ту художню діалогічну установку, яка характерна для творчості Платона», «...в останнього сатирика, як і в першого, популярна презентація доктрини стоїків формує істотну основу цього типу», тобто типу сатири (Mendell, 1920).

А завершити це дослідження краще цитатою з Гегеля: «Тому сатиричну точку зору не слід розуміти як посилання на один із видів поезії, а *слід розуміти ширше* як перехідну форму класичного ідеалу» (Hegel, 1988).

ДЖЕРЕЛА

- Арістова, А.В., Шліхта, І.В. (уклад.). (2019). *Велика українська енциклопедія. Тематичний словник гасел з напрямку «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика)*. (А.М. Киридон, ред.). Київ: Енциклопедичне видавництво.
- Арістотель. (1967). *Поетика* (Б. Тен, пер. зі старогрец.; вступ. ст. і ком., Й. Кобової) (сс. 37—92). Київ: «Мистецтво».
- Білецький, А.О. (1993). Приміти. Книга 1. Клію. В: *Геродот. Історія в дев'яти книгах* (А.О. Білецький, пер., передмова і прим.) (сс. 428—440). Київ: Наукова думка.
- Білецький, А.О. (1993). Примітки. Книга VI. Ерато. В: *Геродот. Історія в дев'яти книгах* (А.О. Білецький, пер., передмова і прим.) (сс. 494—504). Київ: Наукова думка.
- Геродот. (1993). Книга 1. Клію. В: *Історія в дев'яти книгах* (А.О. Білецький, пер., передмова і прим.) (сс. 14—77). Київ: Наукова думка.
- Караман, С.О., Караман, О.В., Плющ М.Я. та ін. (2011). *Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.* (С.О. Караман, ред.). Київ: Літера ЛТД.
- Кобів, Й.У. (1967). Розділ IV. Коментарі. В: *Арістотель. Поетика* (Б. Тен, пер. з старогрец.; Й.У. Кобів, вступ. ст. і ком.) (сс. 93—129). Київ: Мистецтво.
- Ковалів, Ю.І. (авт.-уклад.). (2007). *Літературознавча енциклопедія: у 2 т.* Т. 2. Київ: Академія.
- Козовик, І.Я (уклад.), Пономарів, О.Д. (уклад.). (1989). *Словник античної міфології* (А.О. Білецький, відп. ред., вступ. стаття) (с. 195). Київ: Наукова думка.
- Нестеренко, В. (2002). Стоїцизм. В: *Філософський енциклопедичний словник* (В. І. Шинкарук, гол. ред.) (сс. 609—610). Київ: Абрис.

- Нога, Г. (2015). Сатира. В: *Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 5: Пе—С* (с. 653). Київ. Оनाцький, Є. (1964). Сатир. Сатира. В: *Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. Т. 7, кн. XIII: Літери Риз — Се* (сс. 1589—1716). Буенос-Айрес.
- Пашенко, В.І., Пашенко, Н.І. (2001). Драма сатирів. В: *Антична література: Підручник* (сс. 329—335). Київ: Либідь.
- Рихло, П. (2001). Сатира. В: *Лексикон загального та порівняльного літературознавства* (А. Волков, гол. ред.) (сс. 509—511). Чернівці: Золоті литаври.
- Abrahams, D. (2020). *A philosophical approach to satire and humour in social context*: Doctor of Philosophy (PhD) thesis. Retrieved from: <https://philpapers.org/rec/ABRAPA-3>
- Beeks, R.S.P. (2009). Vol. 2: Μ — Ω. In: *Etymological dictionary of Greek: in 2 vol.* (by R.S.P. Beekes, with ass. of L. van Beek, A. Lubotsky, Ed.). (pp. 887-1685). Leiden. Boston: Koninklijke Brill NV.
- Bekker, I. (1854). *Suidae Lexicon ex recognitione Immanuelis Bekkeri*. Berolini: Typis et impensis G. Reimeri.
- Burkert, W. (2012). *Greek religion. Archaic and Classical* (J. Raffan, Eng. transl.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Declercq, D. (2017). *A Philosophy of Satire. Critique, Entertainment, Therapy*: Doctor of Philosophy (PhD) thesis. Canterbury: University of Kent. Retrieved from: <https://kar.kent.ac.uk/64125/>
- Gazda, G.J. (2012). *Słownik rodzajów i gatunków literackich: nowe wydanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hegel, G.W.F. (1988). *Aesthetics: Lectures on Fine Art: in 2 Vols*. Vol. 1 (T.M. Knox, Eng. transl.). Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press.
- Liddell, H.G., Scott, R.A. (1940). *Greek-English Lexicon: in 2 vol.* Vol. I: α— κώψ (rev. and aug. by Sir H.S. Jones. with ass. of R. McKenzie). Oxford: Clarendon Press.
- Liddell, H.G., Scott, R.A. (1940). *Greek-English Lexicon: in 2 vol.* Vol. II: λ— φώδης (rev. and aug. by Sir H.S. Jones. with ass. of R. McKenzie). Oxford: Clarendon Press.
- Mendell, C.W. (1920). Satire as Popular Philosophy. *Classical Philology*, 15 (2), 138-157. Chicago: University of Chicago Press. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/263433>
- Pausanias. (1918). *Description of Greece: in 6 Vols*. Vol. 1. Books I and II (W.H.S. Jones, Eng. transl.) London: William Heinemann; New York: G.P. Putnam's sons.
- Quintilianus, M.F. (1922). Book X. In: *The Institutio oratoria of Quintilian: in 4 Vols*. Vol. IV. Books X, XI, XII (H.E. Butler, Eng. transl.) (pp. 1—151). London: William Heinemann Ltd; New York: G. P. Putnam's sons.
- Rocca, S. (2008). *Herod's Judaea: A Mediterranean State in the Classical World*. T binden: Mohr Siebeck.
- Smith, W. (1850). Satira. In: *Dictionary of Greek and Roman biography and mythology: in 3 Vols*. Vol. 1. Abaeus — Dysponteus (W. Smith, Ed.) (pp. 1413-1416). London.
- Smyth, H.W. (1920). Part III: Formation of Words. § 840. Names of actions and abstract substantives (§ 840.2). In: *A Greek grammar for colleges* (pp. 230-231). Cambridge: American Book Company.

Отримано 29.06.2023

REFERENCES

- Abrahams, D. (2020). *A philosophical approach to satire and humour in social context*: Doctor of Philosophy (PhD) thesis. Retrieved from: <https://philpapers.org/rec/ABRAPA-3>
- Aristotel. (1967). *Poetyka* (pp. 37-92). [In Ukrainian]. Kyiv: Mystetstvo». [=Арістотель 1967]
- Aristova, A.V., Shlihta I.V. (Uklad.). (2019). *Velyka ukrayinska entsyklopedia. Tematychnyj slovnyk hasel z napriamu «Filosofski nauky» (filosofia, lohika, etyka, estetyka)*. [In Ukrainian]. Kyiv: Entsyklopedychne vydavnytstvo. [=Арістова 2019]

- Beeks, R.S.P. (2009). Vol. 2: Μ — Ω. In: *Etymological dictionary of Greek: in 2 vol.* (by R.S.P. Beekes, with ass. of L. van Beek, A. Lubotsky, Ed.). (pp. 887-1685). Leiden. Boston: Koninklijke Brill NV.
- Bekker, I. (1854). *Suidae Lexicon ex recognitione Immanuelis Bekkeri*. Berolini: Typis et impensis G. Reimeri.
- Biletskyi, A.O. (1993). Primitky. Кн. 1. Кlio. In: *Gerodot. Istoria v dev'yaty knihakh* (pp. 428-440). [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Білецький 1993]
- Biletskyi, A.O. (1993). Prymitky. Кн. VI. Erato. In: *Gerodot. Istoriya v dev'yati knigah* (pp. 494-504). [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Білецький 1993]
- Burkert, W. (2012). *Greek religion. Archaic and Classical* (J. Raffan, Eng. transl.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Declercq, D. (2017). *A Philosophy of Satire. Critique, Entertainment, Therapy*: Doctor of Philosophy (PhD) thesis. Canterbury: University of Kent. Retrieved from: <https://kar.kent.ac.uk/64125/>
- Gazda, G.J. (2012). *Słownik rodzajów i gatunków literackich: nowe wydanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hegel, G.W.F. (1988). *Aesthetics: Lectures on Fine Art: in 2 Vols*. Vol. 1 (T.M. Knox, Eng. transl.). Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press.
- Herodot. (1993). Кн. 1. Кlio. In: *Istoria v dev'yaty knhgakh* (pp. 14-77). [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Геродот 1993]
- Karaman, S.O., Karaman, O.V., Pliushch, M.Ya. ta in. (2011). *Suchasna ukrayinska literaturna mova: navch, posibnik dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [In Ukrainian]. Kyiv: Litera LTD. [=Караман 2011]
- Kobiv, Y.U. (1967). Rozdil IV. Komentari. In: *Aristotel. Poetika*. (pp. 93-129). [In Ukrainian]. Kyiv: Mystetstvo. [=Кобів 1967]
- Kovaliv, Yu.I. (Avt.-Uklad.). (2007). *Literaturoznavcha entsyklopedia: u 2 t.* T. 2. [In Ukrainian]. Kyiv: Akademia. [=Ковалів 2007]
- Kozovik, I.Ya. (Uklad.), Ponomariv, O.D. (Uklad.). (1989). *Slovnnyk antychnoi mifolohii* (p. 195). [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Козовик 1989]
- Liddell, H.G., Scott, R.A. (1940). *Greek-English Lexicon: in 2 vol.* Vol. I: α— κώψ (rev. and aug. by Sir H.S. Jones. with ass. of R. McKenzie). Oxford: Clarendon Press.
- Liddell, H.G., Scott, R.A. (1940). *Greek-English Lexicon: in 2 vol.* Vol. II: λ— φώδης (rev. and aug. by Sir H.S. Jones. with ass. of R. McKenzie). Oxford: Clarendon Press.
- Mendell, C.W. (1920). Satire as Popular Philosophy. *Classical Philology*, 15 (2), 138-157. Chicago: University of Chicago Press. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/263433>
- Nesterenko, V. (2002). Stoyitsyzm. In: *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* (V.I. Shynkaruk, Gol. Red.) (pp. 609-610). [In Ukrainian]. Kyiv: Abris. [=Нестеренко 2002]
- Noga, G. (2015). Satyra. [In Ukrainian]. In: *Shevchenkivska entsyklopedia: v 6 t.* T. 5 (p. 653). Kyiv. [=Hora 2015]
- Onactskiy, Ye. (1964). Satyr. Satyra. [In Ukrainian]. In: *Ukrayinska mala entklsyklopedia: 16 kn.: u 8 t.* T. 7, kn. XIII (pp.1589-1716). Buenos-Aires. [=Онацький 1964]
- Pashchenko, V.I., Pashchenko, N.I. (2001). Drama satiriv. [In Ukrainian]. In: *Antychna literatura: Pidruchnik* (pp. 329-335). Kyiv: Lybid. [=Пашченко 2001]
- Pausanias. (1918). *Description of Greece: in 6 Vols*. Vol. 1. Books I and II (W.H.S. Jones, Eng. transl.) London: William Heinemann; New York: G.P. Putnam's sons.
- Quintilianus, M.F. (1922). Book X. In: *The Institutio oratoria of Quintilian: in 4 Vols*. Vol. IV. Books X, XI, XII (H.E. Butler, Eng. transl.) (pp. 1-151). London: William Heinemann Ltd; New York: G. P. Putnam's sons.
- Rocca, S. (2008). *Herod's Judaea: A Mediterranean State in the Classical World*. Tübinden: Mohr Siebeck.

- Rykhlo, P. (2001). Satyra. [In Ukrainian]. In: *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva* (A. Volkov, Red.) (pp. 509-511). Chernivtsi: Zoloti litavry. [=Рихло 2001]
- Smith, W. (1850). Satira. In: *Dictionary of Greek and Roman biography and mythology: in 3 Vols.* Vol. 1. Abaeus — Dysponteus (W. Smith, Ed.) (pp. 1413-1416). London.
- Smyth, H.W. (1920). Part III: Formation of Words. § 840. Names of actions and abstract substantives (§ 840.2). In: *A Greek grammar for colleges* (pp. 230-231). Cambridge: American Book Company.

Received 28.06.2023

Daniella BILOHRYVA, a IVth year student
at the Faculty of History and Philosophy,
Odesa I.I. Mechnykov National University,
2, Dvorianska St., Odesa, 65082
danabelahry541@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9950-4193>

SATIRE AND ITS METAMORPHOSIS IN THE PERIOD OF ANTIQUITY

The article considers the question of the study of satire in philosophy. The study found that satire is an underdeveloped topic in the field of Ukrainian philosophy and the philosophy of English-speaking countries. For instance, the works of the last five to six years by such philosophers as D. Abrahams and D. Declercq, who echoed the opinion of C. W. Mendell concerning the close connection of satire with philosophy. In the work “Satire as Popular Philosophy” created at the beginning of the 20th century Mendell proved that ancient satire was a type of philosophy. Nevertheless, the issue of the first place of appearance of the genre of satire in the period of Antiquity, whether in ancient Roman or ancient Greek art, needs to be clarified. Therefore, the purpose of the article is to solve a number of related questions, namely: where previously appeared satire as a genre — in Ancient Rome or in Ancient Greece, why it got such a name, and what metamorphoses took place with it over time Antiquities. One of the primary sources about the history of satire was Aristotle’s work “Poetics”, which describes iambic (humorous) and satirical poetry. According to Aristotle, the nature of satiric poetry undergo metamorphosis from the “dance” tetrameter to the iambic meter characteristic of mocking poetry. In this regard, the main part of the work is devoted to proving that satiric poetry got its name from mythological goat-like satyrs and if the performers of iambic (derisive lyrics) could be ordinary people, then the performers of satirical poems — only mythological goat-like satyrs. As a result of the research, it was found that initially the genre called satire had a poetic form and was borrowed by ancient Roman poets from ancient Greek artists. The adopted type of satire received the name “satura”, in Latin meaning “miscellany or medley” of prose and verse form of presentation of the creation.

Keywords: *satire, philosophy, metamorphoses, Ancient Rome, satura, Ancient Greece, iambic, satyr, Stoics.*